

Драган Николић

Универзитет у Нишу, Правни факултет – Србија

Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу

e-mail: dnikolic@prafak.ni.ac.rs

ПРАВНА МАТЕРИЈА У ОДГОВОРИМА ПАПЕ НИКОЛЕ БУГАРИМА 866. ГОДИНЕ*

Апстракт: Рад је резултат свестраног истраживања прворазредног историјског извора из 866. године, у потоњим преписима познатог најчешће под називом "Nicolai Pape ad consulta Bulgarorum", који садржи 106 писаних одговора папе Николе I на питања која му је послао бугарски кнез Борис. Питања Кнеза одсликавају конкретну животну стварност једне ране државе, погледе на свет и системе вредности њених становника, али показују и опште друштвене, економске, верске, војне и државноправне прилике у тадашњој Бугарској. Будући да је аутор истраживач у области историје права, у овом раду се фокусира само на оне делове Кнежевих питања и Папиних одговора који се тичу правне материје.

Кључне речи: историја права, бугарски кнез Борис, папа Никола I, кривично право, кривично процесно право, брачно и породично право

Општи историјски контекст који је претходно обраћању бугарског кнеза Бориса папи Николи I

Могућност озбиљнијих научних истраживања најстаријег обичајног права Срба је објективно лимитирана чињеницом да прве обимније записе о Србима уопште налазимо тек у спису византијског цара Константина VII Порфирогенита *De administrando imperio* (из 948-952. године). Са друге стране, одговори Папе Николе I на питања бугарског кнеза Бориса из 866. године, хронолошки се такорећи подударају са временом када је у непосредном западном суседству Бугарске израстало једно од српских државних средишта, током IX века консолидовано у време владавине кнеза (жупана) Властимира и тројице његових синова, Мутимира, Стројимира и Гојника. Будући да је на просторима бугарске државе у то време већ била окончана двовековна етногенеза Бугара обележена потпуном фузијом Протобугара и Словена, сматрамо да се основано може претпоставити да се кроз нека питања кнеза Бориса назире и обриси древног обичајног прасловенског права.¹ Самим тим и најстаријег обичајног права Срба, пошто су правни институти обичајног права појединих словенских етницитета у

* Рад је резултат истраживања на Пројекту "Заштита људских и мањинских права у европском правном простору" који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (број Пројекта 179046)

¹ Подробније о упоредној историји најстаријег права словенских народа, Николич 2017, 68-71.

најдубљим слојевима далеке прошлости били до те мере слични, да се многи од њих могу сматрати и као општесловенски.

Протобугари (или Прабугари) припадали су турској језичкој и етничкој полуномадској заједници са прапостојбином у централној Азији. Сматра се да су се као засебна племена са сопственим племенским војдом, ханом, диференцирали (истовремено кад и више других турских племена) после распада велике етнолингвистичке заједнице којој је био заједнички алтајски језик. "Први писани историјски извор у којем се среће етноним Бугарин је анонимна римска Хроника из 354. године која Бугаре лоцира на територији северно од планине Кавказ."² После распада хунског племенског савеза којем су једно време били потчињени, 453. године ступају у контакте са Византијом и до краја V века су њени савезници у борбама са Остроготима, а од почетка VI века и сами почињу систематске нападе на територију Византије јужно од Дунава. У зиму 558-559. године, бугарско племе Кутригура са око седам хиљада војника прелази залеђени Дунав и опседа Константинополис. Протобугари су формирали јак племенски савез са елементима ране државе (тзв. Велика или Стара Бугарска) у областима северно од Азовског и Црног мора, а њихов хан Кубрат је преко својих изасланика 635. године закључио уговор о миру са византијским царем Ираклијем. Када је 650. године хан Кубрат умро, његова државна творевина се распала пред налетима Хазара. Предвођен ханом Аспарухом, део Протобугара креће на запад, прелази Дњепар и Дњестар и настањује се најпре у јужној Бесарабији. Године 680. прелазе Дунав и надиру у Доњу Мезију где наилазе на Савез седам словенских племена, са чијом локалном племенском влашћу се одмах договарају о заједничкој борби против Византије. Настањују се у јужној Добруци³ и у савезу са Словенима отпочињу борбена дејства против Византије. Током наредних стотинак година, а нарочито у другој половини IX века, када Бугарска прима хришћанску веру и словенску писменост, "Бугари су се измешали са Словенима до те мере да су постали у основи словенски народ."⁴

Византија је 681. године мировним уговором признала новостворену словенобугарску државу насталу на њеној дотадашњој територији. Центар нове државе постаје словенско насеље Плиска, које ће током наредне деценије прерасти у утврђен градски центар и седиште хана и његових помоћника. Иначе су и словенска племена признала хана Аспаруха за свог врховног војног команданта и прихватала његове одлуке о питањима спољне политике. По речима Г. Острогорског, "тако је долазак Бугара убрзао процес формирања државе у северо-источном делу Балкана, доприневши стварању прве јужнословенске државе (...) На старом византијском земљишту први пут је настала држава коју је Византија морала да призна као такву."⁵ На нижим нивоима организације ове ране државе била је очувана власт родовско-племенских старешина и Словена и Прабугара, а и даље је важило засебно локално обичајно право и једне и друге етничке групације. Наследник Аспаруха на ханском престолу, његов син хан Тервел, закључио је 716. године нови мировни уговор са Византијом. Тим уговором је, уз остало, извршено детаљно територијално разграничење Бугарске и Византије, али и предвиђена слободна трговина између ове две државе.

2 Бакалов, Ангелов 1991, 52.

3 Претежно око данашњег бугарског града Шумена.

4 Пеинтер 1997, 52; "Бугари су се потпуно асимилovali у основну масу Словена, предајући им своје племенско име, док су Бугари примили словенски језик и словенску културу." Гладкий 2001, 67.

5 Острогорски 1998, 140-141. Слично и Оболенски 1991, 80-81.

У време хана Пресијана,⁶ даље територијално ширење Бугарске (од доњег тока Дунава на велике делове Тракије и Македоније који су већ били претежно настањени словенским племенима), наилазило је на непријатељски став Византије која се није мирила са даљим губицима своје територије. Стварање војног савеза Бугарске и Великоморавске Кнежевине, већ у другој години владавине хана Бориса (852-889), довело је до рата Бугарске и Немачке која је имала јаке претензије да под своју власт стави Словене са простора средњег Дунава. Хан Борис је морао да са Немачком закључи мировни уговор. Почетком шездесетих година хан Борис почиње да води политику зближавања са Немачком и чак обећава да ће примити хришћанство из Рима. Изненадни напад Византије и продор на територију Бугарске 863. године, приморао је хана Бориса да исте године са њом закључи мировни уговор којим се обавезао да одустане од савеза са немачким краљем Лудвигом и обећа да ће примити хришћанство из Цариградске патријаршије. Овај византијски поход на Бугарску учврстио је уверење хана Бориса да његова још увек паганска држава треба да прими хришћанство, како би се подигао углед Бугарске у међународним односима, а можда ојачала и сама његова власт, сходно хришћанском учењу о послушности и несупротстављању државним властима.

Први корак ка покрштавању Бугара хан Борис је учинио сопственим крштењем највероватније 864. године. Тајно су га крстили виши свештеници из Цариградске патријаршије које је послао византијски цар Михаило III.⁷ Од времена свог крштења, Борис уместо титуле хан почиње да користи титулу кнез ("књаз").

Пагански део владајућег слоја Бугарске (бољара) успротивио се примању хришћанства, бојећи се да ће то довести до јачања византијског утицаја у Бугарској и слабења њихових позиција у држави.⁸ Током 865. године, десет старешина локалних територијалних јединица (комитата) организује побуну против кнеза Бориса. Кнез је успео да умири незадовољнике, угуши побуну и организаторе сурово казни, погубивши све чланове преко педесет бољарских породица (о чему је Папи поставио три питања, а Папа му је изнео своје ставове о томе у одговорима број 17, 78 и 81). Свакако је и сам кнез Борис био свестан да би у Бугарској проповедање хришћанства од стране византијских духовника могло отворити врата за још веће уплитање Византије у унутрашње ствари бугарске државе. Једини пут којим би се ово избегло могло би евентуално бити изграђивање самосталне бугарске цркве која не би била директно потчињена ни Риму ни Цариградској патријаршији. Око овог питања је кнез Борис током наредних неколико година водио преговоре и са цариградским патријархом Фотијем и са римским папом Николом I. Када од патријарха Фотија није добио изричите и јасне одговоре на његова питања о евентуалном добијању самосталне и независне бугарске цркве, Кнез шаље у Рим делегацију коју предводе бугарски бољари Петар, Јован и Мартин. Они 29. августа 866. предају Папи Кнежево опширно писмо (на грчком језику) које је садржало 115 питања. Папа је (на латинском језику) исцрпно одговорио на сва питања, али су и његови одговори на Кнежева питања о евентуално самосталној бугарској цркви остали недоречени и нејасни. Изричит је, међутим, био Папин став да је канонски било неважеће покрштавање Бугара спроведено од стране свештенства из Цариградске патријаршије. Папски изасланици које су предводили бискупи Формоз Портски⁹ и Павле Популонски, донели су Папине одговоре кнезу Борису 13. новембра

6 Хан Пресијан владао је 836-852. године и отац је потоњег хана Бориса.

7 На крштењу је примио и своје ново име Михаило, тј. име свог кума, византијског цара.

8 Иначе, покрштавање Бугара је само по себи "имало огроман значај за уједињавање (стапање) Бугара и Словена". Данчовъ 1936, 149.

9 Потоњи папа Формоз (891-896).

866. године, а латински мисионари из њихове пратње су одмах почели да многе новокрштене Бугаре поново крштавају по обреду Римске цркве. Бугарско црквено питање је тако постало тачка озбиљног раздора Цариграда и Рима, а из тог ривалитета је кнез Борис настојао да извуче максималне користи за Бугарску. Тек је 870. године византијска државна и црквена дипломатија однела победу над претензијама Рима: на ванредном црквеном сабору у Цариграду 4. марта 870. године, Бугарској цркви је дата самосталност и ранг архиепископије у оквирима Цариградске патријаршије. Кнез је добио право да предлаже и потврђује архиепископа Бугарске из редова бугарског свештенства.

Одговори папе Николе I кнезу Борису као историјски извор

Потпуне преписе садржаја Папиних одговора на питања бугарског кнеза Бориса садрже ова три рукописа: Codex Vaticanus lat., No 3827, fol. 196-209, из X-XI века, Codex Valliscelanus lat., No 3554, fol. 260-289, с краја XVI века и Codex Vaticanus C 23, fol. 273-291, из XVI века. Два најстарија штампана издања у којима се налазе текстови Папиних одговора су *Apostolicarum constitutionum et catholicae doctrinae Clementis Romani libri VIII*, Francisco Turriano S. J. Interprete e Craeco, Antverpiae 1578, Appendix, 28-57. и *Epistolarum decretalium summorum pontificum tomus III*, Romae 1591, 237-267.¹⁰ У рукописним и касније у штампаним текстовима одговора папе Николе I, у потоњим вековима је за њих (према истраживањима бугарског академика Д. Дечева) најчешће коришћен назив *Nicolaus Papa ad consulta Bulgarorum*, али су коришћени и следећи називи: *Nicolai PP. responsa ad consulta Bulgarorum*, *Nicolai primi responsa ad consulta Bulgarorum*, *Nicolaus Papa ad Consulta Bulgarorum*, *Nicolai papae responsa ad consulta Bulgarorum*, као и назив *Nicolai I Rom. pontif. ad consulta Bulgarorum*.¹¹

Оригинал Папине посланице са одговорима није сачуван. Овај документ је по свој прилици нестао још 972. године када је византијски цар Јован Цимискије заузео тадашњу бугарску престоницу Преслав и спалио Кнежев двор где се ова Папина посланица свакако чувала са осталим најважнијим документима у државној архиви Кнежевог двора.¹² Мада ни оригинал дописа кнеза Бориса са питањима Папи није сачуван у архивама Ватикана, садржај Кнежевих питања се лако реконструира, будући да је Папа скоро сваки одговор започињао кратким парафразирањем питања које му је упућено (речима "ви питате...", "ви желите да знате...", "распитујете се да ли...", "ви изјављујете да...", "желите да разумете да ли...", "ви кажете да...", "ви желите да сазнате од нас...", "ви тврдите да...", "на ваше питање да ли..." и слично). Са друге стране, Папа је, пре својих одговора, више пута и прилично опширно наводио садржај постављеног питања.

Прво издање интегралног текста Папиних одговора на латинском језику са сопственим преводом на бугарски језик, академик Д. Дечев је публиковао у Софији 1922. године, а ова његова студија је поново објављивана 1939, 1994. и 1998. године.¹³

Значај овог историјског извора је немерљив и вишеструк. Опширна питања кнеза Бориса одсликавају конкретну животну стварност једне ране државе, људске

10 Дечев 1994, 101-102.

11 Исто, 105.

12 Исто, 109.

13 Превод Папиних одговора на енглески језик, *The Responses of Pope Nicholas I to the Questions of the Bulgars A.D. 866 (Letter 99)*, доступан је на сајту: <https://sourcebooks.fordham.edu/halsall/basis/866nicholas-bulgar.asp> (датум приступа 09.02.2018)

нарави, њихове животне погледе и системе вредности, показују опште друштвене, економске, верске, војне и државноправне прилике у тадашњој Бугарској. Састављајући своја питања Папи, кнез Борис је – а да тога, наравно, тада није ни био свестан – заправо израдио једну богату скицу својеврсне, условно речено, прве бугарске народне енциклопедије која садржи изванредно важан историјски материјал од непроцењивог значаја за већи број научних дисциплина.

Једна група историјских чињеница које сазнајемо из овог историјског извора обухвата слику друштвене структуре Бугарске из доба кнеза Бориса: слободни људи, пагани и хришћани, робови, свештеници, монаси и проповедници, војници, граничари. Друга група историјских чињеница односи се на хришћанску веру и хришћанску цркву: покрштавање, побуна против покрштавања, молитве, постови, исповест, причешћивање, црквени закони (канони), црквени судови, право црквеног азила, статус цариградских патријарха и римских папа. Трећа група историјских чињеница тиче се свакодневног живота људи у ондашњој држави кнеза Бориса: обичаји и ритуали, гатање и вражбине, одевање и одећа, исхрана, пољски радови, занати, војска и војна правила, наоружање, однос родитеља и деце, однос новокрштених са некрштеним паганима, сахрањивање покојника. Четврта група историјских чињеница обухвата правну материју, која се према савременој класификацији припадности појединих правних института појединим правним гранама углавном може сврстати у кривично право, брачно и породично право и у кривично процесно право. Овом последњем, на извештајан начин припадају и Папини одговори о праву црквеног азила.¹⁴

Кривично право – кривична дела и казне

Садржај Кнежевих питања Папи сведочи да су у Бугарској средином IX века несумњиво кажњавана следећа дела: убиство, ушкопљење, отмица, крађа, разбојништво, тровање, одрицање од хришћанства, блуд мушкарца, родоскрвништво, блуд свештеника, бигамија, лажно оптуживање, лажно представљање, клевета, напуштање битке са непријатељима, одбијање заповести да се оде међу непријатеље, неодржавање у добром стању војне опреме и немар граничара.

Није, наравно, до детаља познато шта је све кнез Борис питао Папу о кривичном делу *убиства*, али о овом кривичном делу Папа даје четири одговора (24, 26, 27 и 30).¹⁵ Из одговора се разуме да је Кнез питао Папу како треба казнити онога ко намерно убије оца, мајку, рођеног брата или сестру, брата од стрица или тетке или "преда на смрт" свог друга (питања 24, 26 и 27). За кажњавање извршилаца намерних убистава Папа упућује Кнеза на казне прописане у световним законима које му он шаље

14 Још само један значајан историјски извор битан за реконструкцију најстаријег бугарског обичајног права могао би, евентуално, бити Закон судњи људем, најстарији словенски правни зборник из друге половине IX века, у оним деловима Закона који нису дословна рецепција садржаја византијског правног зборника Еклога. Ово, наравно, само у случају да се прихвати једна од две научно најутемељеније хипотезе да је овај Закон настао у Бугарској. По другој, новијој хипотези, он је настао у Великоморавској Кнежевини. Више о томе: Николић 2016, 5-7, 21-23. и 26-38.

15 О масовном убијању људи говори се у Папином одговору 17. Наиме, из одговора се види да је Кнез питао "да ли има грех" зато што је погубио мноштво људи који су устали против њега јер их је натерао да приме хришћанство; будући да су тада биле погубљене и читаве породице побуњеника, Папа одговара да ово "свакако није без греха" јер су са кривцима за побуну погубљена и невина деца побуњеника, "а и према родитељима који су били похватани – вели Папа – трабало је да поступите блаже".

по својим изасланицима заједно са одговорима. Ако, међутим, убица утекне у цркву, одн. затражи и добије црквени азил, Папа саветује Кнеза да се не кажњава смрћу, већ покајањем које убици наложи надлежни епископ или свештеник постављен од тог епископа. При томе, Папа цитира речи Господње из старозаветне Књиге пророка Језекиља: "Није ми мило да умре безбожник, него да се врати безбожник са свога пута и буде жив" (Језек. 33, 11). За онога ко изврши убиство из нехата – вели Папа у одговору 30 – треба се држати онога што прописују световна правила која "епископ настањен код вас треба да увек има при руци".

Кривично дело присилног *ушкопљења* (кастрације) поменуто је у Кнежевом питању "како треба да се казне они који некога ушкопе". Папа упућује Кнеза (одговор 52) да судије у овом случају треба да се држе световних закона.

Два Папина одговора тичу се кривичног дела *крађе* (одговори 31 и 86), а један се дотиче *отмице* (одговор 32). У кратком одговору 31 Папа пише да се за оне који краду домаће животиње, ако се "не покаже милосрђе, барем поштују световни закони", а исто важи (одговор 32) и за "оне који отиму мушкарца или жену". Одговор 86 више припада кривичном процесном праву, јер се односи на Кнежево питање о изнуђивању признања мучењем, а само се узгред помињу "лопови" и "разбојници" (одн. кривична дела крађа и *разбојништво*).

Из Папиног одговора 85 види се да га је Кнез питао о кривичном делу *давања смртоносних напитака*, одн. тровања (кад је неко "човеку дао да пије нешто смртоносно") и како поступати са извршиоцима овог кривичног дела. Папа и овде, као и у многим другим одговорима, пледира на милосрђе, наводећи речи Господње из Јеванђеља од Луке "опраштајте и опростиће вам се" (Лук. 6, 37).

Да је *одрицање од хришћанске вере* у тек покрштеној Бугарској сматрано за кривично дело, види се из Папиног одговора 18 у којем он парафразира питање кнеза Бориса ("изјављујете да желите да знате шта треба учинити са онима који се одрекну хришћанске вере"). Папа, међутим, не мисли да је одрицање од хришћанства кривично дело и не предлаже никакву кривичну санкцију нити било какве друге бруталне репресивне мере према тим људима.¹⁶

Блуд мушкарца је и у питању Кнеза и у одговору Папе (одговор 28) описно дефинисан речима "када неко буде ухваћен на лицу места код супруге неког другог". Како треба да буде кажњен – пише Папа у свом одговору – "одредите када будете прочитали (световне) законе. Али ако блудник утекне у цркву, налажемо да епископ треба да досуди оно што су несумњиво одредили свети канони или како су јасно прописали претходници на апостолском престољу".¹⁷ Омах затим, у одговору 29, Папа се изјашњава и о Кнежевом питању о *родоскрвништву*: "Исто мислимо и за оног који посегне за (женом) блиском по крвном сродству". *Блуд свештеника* је евентуално могао у тадашњој Бугарској бити сматран за кривично дело, јер се у Папином одговору 71 помиње у контексту питања кнеза Бориса "да ли треба да се прима причешће од свештеника који је ухваћен у блуду, или о којем се шире такве гласине".

16 Отпадника од хришћанске вере – пише Папа – најпре треба да његов духовни отац (кум) посаветује да се врати вери хришћанској коју је преко крштења примио, па ако не послуша свог кума, црква треба да се матерински потруди да га врати у своје редове; ако не успе ни црква, тада треба да се отпадник од хришћанства прогласи за јеретика и паганина, а од световних власти да се убудуће третира као странац, за кога ће у сопственој држави важити ограничења која важе и за остале странце.

17 Блуд жене (о чему Папа кратко пише у одговору 96) није кривично дело, већ само чин прелубе, за коју једина санкција може бити то што је њен супруг може одбацити.

У друштвеној стварности Бугарске кнеза Бориса, *бигамија* је очигледно била реална и распрострањена појава, што се види већ по начину на који је Кнез формулисао питање Папи; он није питао Папу "да ли је забрањено" истовремено имати две супруге, већ је питао "да ли је дозвољено". Папа је у свом изричито негативном одговору 51 бигамију назвао и великим преступом и великим грехом. Вероватно познајући традицију толерисања бигамије и полигамије код некрштених народа, Папа ипак у свом одговору није саветовао Кнезу некакве кривичне санкције за бигамисту, већ је само наложио да он мора отпустити другу жену (тј. ону коју је довео када је већ имао једну), као и да због бигамије мора прихватити ону врсту покајања коју му буде одредио локални свештеник.

На Кнежево питање како треба да се осуди онај који је некога *лажно оптужио*, тј. када се накнадно сазнало да је оптужба била лажна, Папа у одговору 84 пише да световни закони довољно регулишу ово кажњиво дело, али ипак пледира и на узајамно хришћанско милосрђе за које Бог жели да се искаже према жртви (цитирајући из Јеванђеља од Матеја део 9,13 и из Посланице апостола Павла Колошанима део 3,12-13).

На основу једне конкретне ситуације коју је кнез Борис у свом писму био представио Папи (што је он парафразирао у свом одговору 14), може се претпоставити да је у Бугарској *лажно представљање* третирано као кривично дело. Кнез, наиме, обавештава Папу да је неки Грк, лажно се представљајући као свештеник, у Бугарској пократио много људи, те да су га државне власти, када се то разоткрило, казнили жестоком бијењем, одсецањем носа и ушију, те прогонством из Бугарске. Папа је изричит у неслагању са овако суровом казном и одговара Кнезу да је "било довољно да га казните изгнанством из земље".

Када је реч о кривичном делу *клевете*, о њој сазнајемо из Кнежевог питања како треба да се поступи са робом који је оклеветао свог господара пред угледним људима.¹⁸ Папа, позивајући се на Посланицу апостола Павла Ефесцима (6, 9), у одговору 97 пише да у овом случају роба не само да не треба кажњавати, већ његов господар не треба ни да га заплашује претњама.

Четири кривична дела која се помињу у Папиним одговорима, односно о којима је кнез Борис свакако питао Папу, тичу се војне и граничне службе. Ова дела условно можемо именовати као, *напуштање битке са непријатељима, одбијање заповести да се оде међу непријатеље, неодржавање у добром стању војне опреме и немар граничара*. О казнама за оне војнике који су се "дали у бег када се ушло у битку са непријатељима", Папа у одговору 22 поручује Кнезу да ако се према тим војницима "самилост и милосрђе" нису применили раније током суђења, онда треба "барем да се ублажи суровост закона". У следећем одговору Кнезу (одговор 23) Папа пише: "За оне којима је заповеђено да оду међу непријатеље,¹⁹ па одбију да се потчине наредби, саветујемо исто". У одговору 40 Папа пише: "Јављате да је у вашој домовини обичај (...) да пре него што ступите у бој, један поуздан и разборит човек прегледа сва оружја, коње и опрему неопходну за битку, па се они, за које се утврди да су се немарно припремили, кажњавају смрћу; сада, међутим, желите да знате шта тим поводом сматрамо да треба да се ради." Папа сматра да је "толико велика строгост" излишна. Саветује Кнеза да се више пажње обрати на духовну припрему војника и "духовно оружје"; уз неколико цитата из Светог писма наводи и овај: "Коњ се опрема за дан боја, али је у Господа спасење" (Приче Соломонове, 21, 31). Папа у одговору 25 парафразира речи из Кнежевог писма о

18 У оригиналу "principes" што се у ширем значењу може превести и као "представници власти", "начелници" или "велможе". Дечев, *op. cit.*, 174.

19 Вероватно ради извиђања или да у непријатељским редовима изврше неку диверзију.

одговорности граничара, тј. да је у Бугарској обичај да ако роб или слободан човек пређе преко државне границе избегавши граничну стражу, одмах се уместо њега убијају гранични стражари; не спори да у таквим случајевима треба поступати по световним законима, али апелује на Кнеза да се што више избегава кажњавање смрћу, такође наводећи бројне цитате из Светог писма.

Казнени систем Бугарске из времена владавине кнеза Бориса, једва се назире у Папиним одговорима. У највећем броју случајева где је Кнез питао Папу како треба казнити ово или оно кривично дело, овај га у својим одговорима упућује на световне законе које су његови изасланици донели Кнезу заједно са одговорима. Судаћи по садржају Папиних одговора, могло би се заправо рећи да је Кнез у својим питањима изричито помињао једино смртну казну (одговори 12, 17, 25-27, 40 и 45) и прогонство из државе уз претходно бијење, одсецање ушију и носа (одговор 14).

Брачно и породично право

Из једанаест Папиних одговора (2, 3, 39, 48-51, 63, 64, 82 и 96) недвосмислено се види да му је кнез Борис послао бројна питања и из области брачног и породичног права. Питања се тичу правних установа као што су брачне сметње, веридба, закључење брака, предбрачни поклон мушкарца будућој супрузи, узајамни односи супружника током трајања брака, бракоразводни узроци, развод брака и брак између хришћана и нехришћана.

Свој одговор 39 Папа започиње парафразирањем питања кнеза Бориса који га пита о *крвном сродству* између људи, како би они (Бугари) јасно знали са којим женама могу да ступају у брак. Позивајући се на правне норме из Јустинијанове кодификације, Папа одговара да се брак ни у ком случају не може закључити између било којих крвних сродника по директној узлазној и силазној линији, док за побочне сроднике важи слична, мада нешто блажа забрана. Како је ово регулисано канонским правом, а нарочито одлукама папе Захарија,²⁰ "препуштамо нашем епископу да вам објасни", вели Папа. У одговору 2, Папа изричито не помиње шта га је кнез Борис питао, али се по садржају одговора недвосмислено види да се Кнежево питање односило на *кумство* (духовно сродство) као брачну сметњу. Папа најпре каже да су још одредбе Јустинијанове кодификације, правно изједначајући усвојење и крвно сродство, забрањивале брак између усвојеника и крвних сродника усвојитеља, па утолико пре сматра да не сме постојати брачна веза ни између особа повезаних кумством, одн. духовним сродством заснованим преко свете тајне крштења.

У опширном одговору 3 о *веридби и закључењу брака*, Папа се осврће на Кнежево питање да ли су током веридбе и закључења брака, нужни сви ритуали "којих се Грци држе" и о томе подучавају Бугаре (нпр. златни или сребрни венци на главама вереника), те описује неке обичаје и обреде током веридбе и венчања у Римској цркви (даривање веренице, прстеновање, договор о времену када ће закључити брак, веридбене свечаности и одлазак у цркву да се преко свештеника Богу принесу дарови вереника). Схватајући, међутим, подтекст Кнежевог питања, Папа је изричит у томе да ови ритуали нису никакав грех, али нису ни битни за правоваљаност веридбе и закључење брака, "нарочито ако велика материјална оскудица притиска некога међу вама, нити (вереници) имају помоћ да припреме нешто од тога, па зато нека буде довољна, према законима, сама сагласност оних који се сједињују". Једино "током Четрдесетодневног поста не треба да се жените, нити да правите гозбе", пише Папа

20 Римски папа 741-752. године.

Кнезу (у одговору 48), али се *предбрачни поклони жени* ("злато, сребро, волови, коњи и друго") могу давати у било које време (одговор 49).

Према садржају Папиног одговора 96, јасно је да га је Кнез питао у којим све случајевима муж може да своју жену "одбаци" (заправо, да се од ње разведе). Наводећи цитате из Јеванђеља од Матеја (5,32), те из Посланице апостола Павла Ефесцима (5,25 и 29) и Римљанима (2,24), Папа је изричит у ставу да је брак доживотна заједница мужа и жене, сем у случају женине прељубе: "Шта год да твоја жена помисли против тебе, или да ти учини, па чак и да те оклевета, не треба да је одбациш, осим у случају прељубе, нити да је потпуно омрзнеш". Тако се у Папиним одговорима Кнезу као један од два *бракоразводна узрока* помиње прељубља жене. Други је бигамија. У одговору 51 Папа пише: "Питате да ли је дозвољено да истовремено имате две супруге и ако то није дозвољено, желите да знате како да поступите са оним код кога се то буде установило". Ово – вели Папа – не допушта ни сам начин човековог постања, нити било који хришћански закон, јер је Бог створио само једног мушкарца и само једну жену; да је желео, могао је да му да две жене, али то није желео; зато онај који истовремено има две жене, треба да задржи ону која му је од раније, а да отпусти ону коју је касније узео и уз то да за овај тежак преступ буде подвргнут покајању које ће му одредити локални свештеник.

У преписци Кнеза и Папе се веома мало говори о *узајамним односима супружника током трајања брака*. Кнез је, очигледно, о овоме поставио Папи само три питања и сва три се тичу повременог уздржавања супружника од полних односа. На Кнежево питање "како треба да се осуди онај који током Четрдесетодневног поста (полно) општи са својом женом", Папа каже (одговор 50) да то треба препустити суду "вашег епископа и свештеника кога ће он именовати". "Питате – вели Папа – да ли је дозвољено да муж било дању било ноћу недељом (полно) општи са женом или да са њом (заједно) спава" (одговор 63); сматра да ако на дан недеље не треба да се бавимо световним пословима, утолико пре треба да се уздржавамо од телесних задовољстава. На питање Кнеза "колико дана муж треба да се уздржава од своје жене када се она породи" Папа пише у одговору 64 да је на то питање већ одговорио његов претходник папа Гргур I²¹ речима да "муж не треба да приступа жени која је родила, све док новорођенче не буде одбијено од дојења".

О правоваљаности *брака између "верујућих" и "неверујућих"* (тј. хришћана и пагана), Папа је одговорио у склопу одговора 82, који се односио на Кнежево питање о допуштености уговора између хришћана и пагана. Наиме, будући да је Кнез своја питања упутио Папи непосредно после масовног (добровољног, али и принудног) покрштавања становништва Бугарске, једно од њих било је и да ли хришћани могу да у свакодневном животу закључују уговоре са паганима (тј. са некрштенима), имајући вероватно у виду речи апостола Павла о томе.²² На ово питање Папа је дао претежно негативан одговор, али сматра да уколико "верујући закључи уговор са неверујућим са том намером да га тако може приближити поштовању Бога истинитог, то не треба да се забрањује". Одмах у наставку, Папа додаје: "... јер апостол исто тако не забрањује да остане на снази брак који су закључили верујући и неверујући", позивајући се овде на апостола Павла.²³

21 Римски папа 590-604. године.

22 "Не упржите се у исти жарам с неврјерницима; јер шта има праведност са безакоњем; или какву заједницу има свјетлост с тамом?" Друга посланица Коринћанима св. Апостола Павла (6,14).

23 "И ако нека жена има мужа неврјерујућег и он се приволи да живи са њом, нека га не оставља." Прва посланица Коринћанима св. Апостола Павла (7,13)

Кривично процесно право и право црквеног азила

На једноставно питање Кнеза да ли му је дозвољено да људима суди за кривична дела, Папа даје једноставан одговор: "Када нико не би грешио, нико никога не би судио; али кад се згреши, тада (тако) се и суди" (одговор 83), сагласно речима апостола Павла да "закон није прописан за праведника, него за безаконике и непокорне, безбожнике и грјешнике...".²⁴ "Међутим – упозорава Папа – није вам дозвољено да судите духовницима, пошто је прикладније да они сами (себи) суде."

"Да ли је дозвољено да се на светитељске празнике обавља суђење или да се осуди на смрт човек, ако је то заслужио" – питао је Кнез Папу, који у одговору 12 пише да у те дане не треба радити никакве световне послове, па утолико пре ни судити ни изрицати смртне казне.

Папа у свом одговору 86 најпре понавља оно што му је Кнез написао о њиховој пракси примене тортуре за *изнуђивање признања* од оптуженог: када ухвате лопова или разбојника, а овај пориче оно за шта га оптужују, "судија га бичује по глави, а други га боду у ребра гвозденим шилцима, док од њега не извуку истину". Папа је у свом одговору изричит: "Ово није допуштено ни по божанским ни по људским законима, јер признање не треба да буде принудно, већ добровољно, и не на свиреп начин изнуђено". Овакво изнуђивање признања назива "великим безбожништвом" и саветује Кнеза да ако је слободан човек осумњичен за неки преступ, а раније никада није био осуђиван, ипак може бити кажњен ако *преступ потврде три сведока*; уколико се путем сведока не може доказати преступ, он треба да се ослободи оптужбе ако се претходно *закуне* на Свето Јеванђеље да уопште није учинио оно што му се приписује и тиме се тај предмет окончава. Као што је – вели Папа – рекао и апостол Павле у Посланици Јеврејима (6,16): "Јер се људи заклињу већим од себе, и сваком њиховом препирању завршетак је заклетва као јемство."

О начину *полагања заклетве* уопште, Папа је писао Кнезу у одговору 67, из којега се види да га је Кнез изричито питао "у шта треба да се заклињемо", будући да су се до тада у Бугарској, када су се обавезивали на нешто, људи заклињали пред мачем који би ставили испред себе. Папа је и овде био изричит: недостојно је да се човек заклиње не само у мач, већ и у било коју другу материјалну ("створену") ствар, јер ако нам је Бог заповедио²⁵ да се не заклињемо ни небом, ни земљом, ни својом главом, ни Јерусалимом, онда треба да се заклињемо на Јеванђеље чији се читав садржај "стварно прихвата као нешто што припада само Богу".

У одговору 95 о *праву црквеног азила*, одговарајући на Кнежево питање "шта да се ради са онима који због било какве кривице побегну у цркву", Папа износи свој веома оригиналан став: "Мада свети канони захтевају да се поштује (примењује) оно што световни закони прописују, а и закони се показују према некоме као немилосрдни, ми ипак (...) кажемо да ако неко побегне у цркву, не треба, ако добровољно то не жели, да се отуда истера."²⁶ Да је кнез Борис у потпуности прихватио и наложио да се у Бугарској

24 Овде Папа у целини цитира делове из Прве посланице св. апостола Павла Тимотеју (1, 9-10).

25 У Јеванђељу од Матеја 5, 34-36.

26 У најстаријем словенском правном зборнику Закон судњи људем, свако насилно извођење из цркве лица које ужива право црквеног азила санкционисано је као тешко кривично дело које се кажњава са "сто четрдесет рана" (тј. изузетно јаким удараца, опасних по живот). Више о томе: Николић, *op.cit.*, 56-58.

примењују ове Папине препоруке,²⁷ уколико би затражили и добили црквени азил, не би могли бити кривично гоњени они који су намерно убили најближе сроднике (одговор 24), убили било ког сродника (одговор 26), "који предају на смрт свог друга" (одговор 27), који су ухваћени на лицу места у блуду са туђом женом (одговор 28) и они који "посегну за женом блиском по крвном сродству" (одговор 29).

Извори

Дечев Димитър, *Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите, 13 ноември 866 г., Responsa Nicolai I Papae Ad Consulta Bulgarorum, Anno 866, nov.13*, превод Димитър Дечев (репринт истоветног издања из 1939. године) у троделном зборнику: *Посланието на Цариградския патриарх Фотий до Българския княз Борис; Окръжното послание на патриарх Фотий до източните патриарси от 867 год; Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите, 13 ноември 866 г., Responsa Nicolai I Papae Ad Consulta Bulgarorum, Anno 866, nov. 13*, Софиа 1994, "Софиа – С. А."

Текст одговора папе Николе I у преводу на енглески језик: Medieval Sourcebook: *The Responses of Pope Nicholas I to the Questions of the Bulgars A.D. 866* (Letter 99), <https://sourcebooks.fordham.edu/halsall/basis/866nicholas-bulgar.asp> (датум приступа 09.02.2018)

Литература

Бакалов Георги, Ангелов Петър (1991): *История на средните векове*, Софиа: "Просвета".

Гладкий Виталий Дмитриевич (2001): *Славянский мир I – XVI века*, *энциклопедический словарь*, Москва: "Центрполиграф".

Данчовъ Никола, Данчовъ Иван (1936): *Българска енциклопедия*, Софиа: "Книгоиздателство Ст.Атанасовъ".

Николић Драган (2016): *Закон судњи људем – најстарији словенски правни зборник*, Ниш: "Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу/Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу".

Николич Драган (2017): *Сравнительная история права славянских народов, у Вестник юридического факультета Южного федерального университета*, Ростов на Дону, том 4, номер 4, 68-71.

Оболенски Димитри (1991): *Византијски комонвелт*, Београд: "Просвета/СКЗ".

Острогорски Георгије (1998): *Историја Византије*, Београд: "Народна Књига/Алфа".

Пеинтер Сидни (1997): *Историја средњег века (284-1500)*, Београд: "Клио".

Делови Библије цитирани у Папиним одговорима навођени су на српском језику према: Комисија Светог архијерејског синода СПЦ (2011): *Библија или Свето писмо Старога и Новог завета*, Београд: "Библијско друштво Србије".

27 Што се највероватније није догодило, будући да је већ кроз три године Бугарска пришла Византији и Цариградској патријаршији.

**LEGAL ISSUES IN THE RESPONSES OF POPE NICHOLAS I
TO THE BULGARS OF A.D. 866**

The Responses of Pope Nicholas I to the Questions of the Bulgars of A.D. 866. is a first-rate historical source, generally known in subsequent medieval manuscripts as "*Nicolai Papae responsa ad consulta Bulgarorum*". The original text of the document comprising the questions posed by the Bulgarian Prince Boris to Pope Nicholas I has not been preserved in the Vatican archives but the content of the questions may be reconstructed with relative ease, given that practically each of the 106 responses starts with a brief paraphrase or citation of the question addressed in the reply. In this document, we can generally identify four groups of relevant historical facts. The first set of facts provides a fragmentary depiction of the social structure of Bulgaria at that time, including references to freemen, slaves, pagans (non-Christians) and Christians, priests, monks and Christian missionaries, soldiers and border guards. The second group of facts relates to the Christian faith and the Christian church, including accounts on the conversion and Christianization of the population, the rebellion against the reception of Christianity, references to prayers, fasting during Lent, confession and penance, holy communion, Church canons, ecclesiastical courts, the right to seek church asylum, and the status of patriarchs in Constantinople and Roman popes. The third group of facts depicts daily life of ordinary people: customs and various pagan rituals, fortune-telling, sorcery and witchcraft; clothes and clothing; food and nutrition; field-work and crafts; the military service, military rules, weapons and equipment; parent-children relations; relations between the Christianized and non-Christianized population; burial ceremonies, etc. The fourth group of historical facts pertains to legal issues in the field of criminal law, matrimonial and family laws, and criminal procedure law, which have been subjected to a more extensive analysis in this research.

On account of twenty responses provided by Pope Nicholas to Prince Boris's questions, the research findings indisputably show that the following crimes were punishable in Bulgaria at that time: murder, forced castration, abduction, theft, robbery, poisoning, renunciation of the Christian faith, incest, male adultery, priests' debauchery, bigamy, false accusation, false representation of personal identity or profession, defamation, taking flight from the battle with the enemy, disobeying the order to enter the enemy lines, failure to keep the military gear in good condition, and criminal negligence of border guards. However, Pope Nicholas responses include hardly any references to sentences and forms of punishment for specific criminal offences. Whenever asked about the punishment for a specific crime, Pope Nicholas referred Prince Boris to the secular laws which were applicable in the Christian countries of Western Europe at the time. In fact, the Pope's emissaries brought some of these codices to Prince Boris together with the Pope's letter of reply. Judging by the contents of eight answers provided by Pope Nicholas, it may be inferred that Prince Boris explicitly inquired only about death penalty and exile from Bulgaria, after beating the offender and severing his ears and nose.

Eleven replies provided by Pope Nicholas unequivocally demonstrate that Prince Boris had posed many questions related to matrimonial and family law, including legal institutes and issues such as: absolute prohibitions and restrictions on entering into marriage, engagement arrangements, legal form of marriage, pre-marital gift of a man to a future wife, matrimonial relations between spouses, causes for divorce, and marriage between Christians and non-Christians.

Given that Pope Nicholas's letter contains only four responses on criminal procedure law, it seems to have been the least covered issue in Prince Boris's questions. The four questions addressed in the reply were as follows: whether the Prince is permitted to pass judgment in criminal cases; whether offenders can be tried and sentenced to death during Lent or church holidays; whether it is permissible to use torture for the extortion of confession; and the proper procedure for taking an oath in court. Broadly speaking, the right to seek refuge in church falls into this category of legal issues; thus, when asked about the treatment of persons who flee into the church seeking indemnity after committing a crime, Pope Nicholas responded that criminal proceeding may not be instituted against persons who seek asylum and remission of their crimes in a church.

